

DOĞU ANADOLU PROJESİ (DAP) VE TARIMSAL KALKINMAYA ETKİLERİ

Prof.Dr. A.Vahap YAĞANOĞLU⁽¹⁾

ÖZET

Bu çalışma, Doğu Anadolu Projesi'nin (DAP); amacı, kapsamı, son durumu, kapsadığı iller, tarım ve kırsal kalkınma için öngörülen hedefler ile söz konusu projenin tarımsal ve kırsal kalkınmaya olan etkilerinin ortaya konulması amacıyla hazırlanmıştır.

Kalkınma planlarında öngörülen Kalkınmada Öncelikli Bölgelere yönelik politika ve önlemler, az gelişmiş bölgelerin geliştirilmesi ve bölgeler arası kalkınma farklılıklarını gidermede olumlu sonuçlar vermiş olsa bile halen bölgeler arası eşitsizlikler sorun olmaya devam etmektedir.

Bölgesel farklılıklar her açıdan devam etmekte ve Doğu Anadolu Bölgesi sürekli geride kalmaktadır. Eğitim kalitesindeki farklılıklar, sosyal hizmetlere ulaşımın zayıf olması ve geleneksel gelir yapısı, bölge halkının yaygın istihdam fırsatlarına ulaşmasını engelleyen ana faktörler olmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesinde nüfusun yaklaşık % 70'i tarımla uğraşmaktadır. Fakat tarımsal gelişme yetersiz, verim düşük ve göç oranı ise yüksek bulunmaktadır. Kalifiye olmayan işgücü, para kaynağı ve pazarlama sorunları Doğu Anadolu Bölgesinde kalkınmayı yavaşlatmaktadır.

Sekizinci ve Dokuzuncu Kalkınma Planlarında (DPT.2000 b; DPT. 2006), DAP'ın geniş kapsamlı ele alınacağı vurgulanmış, bölgeler arası kalkınma farklılıklarını azaltmak, az gelişmiş bölgelerde halkın refah seviyesini artırmak ve insan göçünü durdurmak için bölgesel kalkınma çalışmalarının yürütüleceği ifade edilmiştir. Bu amaçla 1997-2000 Yılları arasında bölgede yer alan 5 üniversitenin görev alarak tamamlayıp Devlet Planlama Teşkilatına sunduğu DAP Ana Planı sadece sözde kalan gelişmelerin ötesine taşınamamıştır. Türkiye Ulusal İnsan Gelişme Raporu, Doğu Anadolu Bölgesi'nin, en az gelişmiş bölge olarak kabul edilen Güney Doğu Anadolu Bölgesinden daha düşük sosyal ve ekonomik gelişmeye sahip olduğunu ifade etmektedir (UNDP,2000).

DAP projesinin gerçekleştirilmesi halinde, tarımsal ve kırsal kalkınmaya direk etki ederek bölge halkının yaşama standardı düzelecek, tarımsal üretim artacak, sosyal yaşam daha huzurlu ve düzenli olacaktır. Bölge ana uğraşısının tarım olması, tarımsal kalkınmanın bir bütün olarak gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi, en düşük gelirli ve en geri bölge konumunda olup, bu durumun görelisi olarak daha kötüye gitmesi, burada 'Yeni Bir Yaklaşım' ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu nedenle vakit geçirilmeden DAP İdaresi kurularak, hazırlanan projenin hedeflerine ulaşılmalıdır.

Anahtar kelimeler: Doğu Anadolu Projesi (DAP), Kırsal Kalkınma, Bölgesel Kalkınma, Doğu Anadolu

(1) Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarımsal Yapılar ve Sulama Bölümü Öğretim Üyesi, Ziraat Fakültesi Eski Dekanı, DAP Toprak ve Su kaynakları Proje Yürütücüsü, Erzurum.

GİRİŞ

Bugün ülke gündeminde tartışılan konular içerisinde kuşkusuz en önemli olanlarından birisi tarım sektörüdür. Dünyada tarımla ilgili gelişmelerin çok çarpıcı şekilde boyut kazandığı günümüz koşullarında, Türk Tarımı içinde bulunduğu koşullar nedeniyle hak etmediği bir konumdadır. Genel olarak Türk Tarımının içinde bulunduğu koşulların en tipik örneği Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki yapıdır. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki sıkıntılara bakıldığında, Türk Tarımının gelmiş olduğu yer ve bugün içinde bulunduğu sıkıntıların nedenleri, bunun geleceğe yönelik ele alınış tarzı ve nelerin yapılması zorunlu olduğu konusu, tarım sektörünün üzerinde durulması gereken çok yönlü boyutlarını ortaya koyacaktır. Dünyada özellikle son 30–40 yıl içerisinde karşılaşılan açlık sorununu çözmek üzere tarımda büyük gelişmeler olmuştur. Bugün dünyada bazı ülkeler üretim fazlasıyla tarımdaki gelişmenin zorladığı bir döneme gelinmiş bulunmaktadır. Ülkemiz 1980'li yıllara kadar bu gelişmeden önemli ölçüde olumlu noktalara ulaşmıştır. 1983 yılında tarım ürünlerine getirilen ithalat, gümrük indirimleri, uygulanan teşvik ve desteklemelerin kaldırılması, bugün gündemdeki Türk Tarımının ve özellikle onun önemli bir kolu olan hayvancılığın sıkıntılarını gündeme sokmuş bulunmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak ta boş ahırların sahibi çiftçiler, köy yerinde ithal et yeme durumunda kalmışlar, büyük bir kısmı da çiftini çubuğunu bırakıp, büyük kentlere göç etmişlerdir. Bu yapıyla Türk Tarımı başta hayvancılık sektörü olmak üzere, gayri safi hasıla içindeki payı yıldan yıla azalarak bugün% 10 düzeylerine kadar düşmüştür. Böylece tarımdan kaçış ve tarımla uğraşan insanların bu sektörden uzaklaşmasına neden olmaktadır.

Ülkemizde zaman zaman kalkınmanın sadece sanayi yoluyla gerçekleşebileceği fikri hakimdir. Bunun gerçek payı olmakla beraber endüstrisi çok ileri ülkelerde bile sanayinin işlediği hammaddenin % 70'inden fazlasının tarım ve onun bir kolu olan hayvancılıktan kaynaklandığı göz önünde tutulursa, **ileri bir endüstrinin ön koşulunun ileri bir tarım olduğu sonucuna varılabilir.** Sanayileşmiş Avrupa ülkelerine baktığımızda da tarım ve hayvancılığın ülke ekonomisi içerisindeki kayda değer yerini açıkça görebiliriz. Örneğin, Hollanda ihracatının önemli bir bölümünü tarım ürünleri oluşturmakta ve ihracatta önemli bir paya sahiptir. O nedenle sanayi ve tarımda kalkınma eş zamanlı olmalıdır. Ülkemizde tarım sektörü 70 milyonu aşan nüfusun ve buna her yıl katılan 1.300.000 insanın beslenmesini, çalışan nüfusun önemli bir bölümüne çalışma olanağı ve sanayide kullanılan hammaddenin önemli bir kısmını sağlamak zorunda olduğu unutulmamalıdır.

Türk Tarımının durumunu anlayabilmek için Doğu Anadolu Bölgesine bakmak gerekir. Çünkü gelirin ve üretkenliğin en düşük olduğu bu bölgede halkın önemli bir kısmı geçimini tarım ve hayvancılıktan karşılamaktadır. Bölgede, yöre halkının hayat standardını yükseltecek, işsizlikle ilgili sorunlarını çözecek, doğal çevreyi koruyacak ve sosyo-ekonomik kalkınmasını sağlayacak proje ve programlara ihtiyaç vardır. Bu tür programların başarıya ulaşması ile tarımsal ve insan kaynaklarında sürdürülebilirlik sağlanacak, yeni iş alanlarının açılmasıyla işsizlik azalacak ve üretimi artırıcı faaliyetler hız kazanacaktır. Bölgede göçün durdurulmasında gerçek yaklaşım bu olmalıdır. Tarımdaki yanlışlıklar düzeltilerek bir bütün olarak tarım sektörünün ihya edilmesine gereksinim vardır. Bu amaçla bölgede yer alan 5 üniversitenin katkılarıyla Doğu Anadolu Projesi (DAP) hazırlanmış, ilgili kuruluşa teslim edilmiş bulunmaktadır. Söz konusu proje bölgesel kalkınma ilkeleri ışığında hazırlanmış olup, tarım ve hayvancılığın kalkınmasını öncelikli hedef seçmiştir. Ancak proje henüz yürürlüğe konulmamıştır.

Bu bildiride DAP projesinin özellikleri, bölgenin mevcut durumu, projeye ortaya konan hedefler ve bunun tarımsal kalkınmaya getirecekleri konusu açıklanacaktır.

2. DOĞU ANADOLU PROJESİ (DAP) VE AMAÇLARI

Doğu Anadolu Projesi, bölgede yer alan 16 ili kapsamına almış olup, bu iller Ardahan, Ağrı, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkari, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van'dan oluşmaktadır. Proje kapsamına giren illeri gösteren DAP Bölgesi haritası Şekil 1,1'de verilmiştir(DPT, 2000 a).

DAP Bölgesi, ekonomik ve coğrafi özellikler dikkate alınarak üç alt bölgeye ayrılmıştır. Bunlar; Erzurum Alt Bölgesi (Ağrı, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Kars, Muş, Ardahan, Bayburt ile Iğdır illeri); Malatya-Elazığ Alt Bölgesi (Bingöl, Elazığ, Malatya ve Tunceli illeri) ve Van Alt

Bölgesi (Bitlis, Hakkari ve Van illeri). Bu alt bölgeler ekonomik yapı ve gelişmişlik düzeyi bakımından birbirinden farklılıklar göstermektedir.

Şekil 1.1 DAP Bölgesi Kapsamındaki İller

Devlet Planlama Teşkilatı 1996 yılında, Doğu Anadolu'nun kalkınması için bölge üniversitelerinden, Atatürk, İnönü, Fırat, Kafkas ve Yüzüncü Yıl Üniversitelerinin oluşturduğu bir konsorsiyuma çok yönlü, GAP'a benzeyen bir proje geliştirmelerini istemiştir. Bölge üniversitelerindeki çok sayıda akademisyenler 1997 yılı başından itibaren değişik sektörlerde üç yıl içerisinde projeler üreterek DPT'ne sunmuşlardır.

DAP'nin temel hedefi, bölgenin sosyo-ekonomik kalkınmasına katkı sağlamak, devlet katkısı yanında özel sektör dinamizmini bölgeye çekmek, Malatya-Elazığ, Erzurum ve Van illerini cazibe merkezleri haline dönüştürmektir. DAP tamamlandığında, Doğu Anadolu Bölgesinde kalkınma bağlamında bazı hareketlilikler başlayacaktır. Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan 14 ille Bayburt ve Gümüşhane illerini de kapsayan toplam 16 ilin her biri için 4'er adet olmak üzere, toplam 64 adet fizibilite çalışmaları yapılmıştır (Varol, Asaf. 2008). Ana planda amaçlar aşağıdaki gibi açıklanmıştır (DPT, 2000a ; Mortan, Kenan. 2009).

- Bölgenin sosyo-ekonomik gelişmesini hızlandıracak sektörel analizler yapmak, öncelikleri belirlemek ve politikaları ortaya koymak.
- Kırsal ve kentsel gelişmeyi sağlayacak önemli kamu yatırımlarını belirlemek.
- Bölgede girişimciliği teşvik etme konusundaki çalışmaları "katılımcılık ilkesi" ile gerçekleştirmek.
- Yatırım alanlarında yatırımcılara yön verecek fizibilite hazırlamak .
- Bölge insan kaynaklarının geliştirilmesi konusunda sektörel yeni projeler önermek.

3. DOĞU ANADOLU PROJESİNDE BÖLGE TARIMININ MEVCUT DURUMU

DAP Bölgesinde tarımın mevcut durumu; genel durum, bitkisel üretim, hayvancılık, toprak ve su kaynakları başlıkları altında açıklanacaktır. Mevcut durum, DAP Ana Planı kapsamında Bölgede yer alan 5 üniversitenin ortak katkılarıyla hazırlanmış olup, geniş ölçüde bu plandan derlenmiştir (DPT,2000 a).

3.1 Genel Durum

Toplam arazi varlığı 77.945.200 ha olan ülkemizde, Doğu Anadolu Bölgesi 15.577.496 ha olan büyüklüğü ile ülke topraklarının yaklaşık % 20'sini kapsamaktadır. Dağlık bir yapıya sahip olan bölge ortalama 1400 m yükseltisi ile ülkenin en yüksek rakıma sahip bölgesidir. Bölgede tarım

yapılmakta olan ova ve platoların rakımları 500-800 m arasında değişmektedir. Bölgede karasal iklim tipi hakimdir. Yıllık yağış ortalaması 550 mm, yıllık ortalama sıcaklık ise 13 °C dolayındadır.

DAP projesinin başladığı dönemde (1997 sayımlarına göre) Türkiye'nin nüfusu 62.865.574 kişi olup, bu nüfusun % 9,3'ü (5.884.494) Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan 16 ilde yaşamaktadır. Bu nüfusun 3.165.329'u (% 53,8) bizzat köylerde yaşayarak tarımla meşgul olmaktadır. İl ve ilçe nüfusu az olan yerlerde, Ardahan'da olduğu gibi, nüfusun % 94,9'u tarımla meşgul olmaktadır. Gelişme gösteren illerde yaşayan nüfus artıka tarımla uğraşan nüfus % 45'lere kadar düşmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi su kaynağı bakımından ülkemizin en zengin bölgesi olup, yıllık su potansiyelinin 1/3'ü bu bölgededir. Ülkenin önemli akarsularından olan Fırat, Dicle, Aras ve Çoruh nehirlerinin kaynağını bu bölgede oluşturmaktadır.

Bölge topraklarının % 18,9'u işlemeli tarıma uygun (I,II ve III. Sınıf) arazilerden,% 11'i işlemeli tarıma kısmen uygun, kısmen kısıtlı (IV. Sınıf) arazilerden, % 65,0'i işlemeli tarıma uygun olmayan (V., VI. ve VII. Sınıf) çayır-mer'a arazilerinden ve % 5,1'i de tarım dışı arazilerden oluşmaktadır. Bölgede toprak varlığı üzerinde yanlış arazi kullanımı söz konusu olup, arazi kullanma yetenek sınıfları itibarıyla işlemeli tarıma uygun olmayan V-VI ve VII. arazilerde yaygın olarak 100 kg/da altında düşük verimlerde buğday-arpa tarımı yapılmaktadır. Bu durum bölge toprakları üzerindeki erozyon sorununu ciddi boyutlara getiren en önemli etkenlerdendir.

Bölgede toplam 485.920 adet tarımsal işletme bulunmaktadır. Bu işletmelerin % 32,6'sı 0-20 da, % 28,6'sı 20-50 da, % 20,9'u 50-100 da ve % 17,9'u ise 100-500 da arasında araziye sahiptir. Bölgedeki işletmelerin % 11,7'si sadece bitkisel üretim,% 3,8'i sadece hayvancılık ve geri kalan % 84,5'i ise bitkisel üretim ve hayvancılık faaliyetlerini birlikte yürütmektedirler. Elli dekaradan daha küçük olan tarımsal işletmelerin, toplam işletme sayısı içindeki % 61,2 payı ve işletmelerin ortalama parçalılık sayısı olan 5-6 dikkate alındığında, parsellerin 5-10 dekar gibi küçük boyutlarda olduğu görülmektedir. İşletme ve parsellerin ekonomik boyutların altında kalması bu alanlara günümüz tarım tekniklerinin uygulanmasında önemli darboğazlar getirdiği gibi, üretim maliyetlerini de artırıcı bir etken olmaktadır.

3.2 Bitkisel Üretim

Bölgenin agro-ekolojik koşulları ve sosyo-ekonomik yapısı bitkisel üretimde, ürün çeşitliliği, üretim ve verim üzerinde olumsuz etkiler yapmakla beraber, bölgede mevcut olan bitkisel üretim potansiyelinin de yeterince değerlendirilmediği de bir gerçektir. Genel olarak bölge toprak varlığının rasyonel olarak kullanılmaması, yanlış arazi kullanımı, yetersiz tarımsal girdi (gübre, zirai mücadele ilaçları, alet-makine, sulama gibi) kullanımı, düşük verimli yerel çeşitlerin hakim olması, sertifikalı tohumluk kullanımının istenilen düzeyde olmaması ve bölgede halen geleneksel üretim tekniklerinin uygulanmakta olması, bölge bitkisel üretiminde düşük verim, düşük üretim ve ürün çeşitliliğinin dar bir çerçevede oluşması ve çiftçiler için düşük gelir sonucunu getirmektedir.

Bölgede, tahıllarda ürün çeşitliliği buğday ve arpa üretimleri ile sınırlıdır. Sıcak iklim tahılları olarak çeltik üretimi çok kısıtlı olarak yapılmaktadır. Bölgede yemeklik dane baklagil bitkileri olarak kuru tarım alanlarında nohut ve mercimek, sulu tarım alanlarında ise kuru fasulye tarımı yapılmaktadır. Bölge'de üretimleri yapılan endüstri bitkileri, şeker pancarı, patates, ayçiçeği, tütün ve pamuktur.

Bölgenin doğal koşulları bahçe bitkileri yetiştiriciliğinde kısıtlayıcı bir etken olmakla beraber, mikro klima alanlarında bahçe bitkileri yetiştiriciliği yapılabilir.

Bölgede tarımı yapılan önemli sebze türleri lahanaya, domates, kavun ve karpuz, önemli meyve türleri ise kayısı, ceviz, elma ve armuttur. Bölge, bahçe bitkileri ürün çeşitliliği bakımından gelişmemiştir. Sebzeçilik genel olarak iç tüketime yönelik olarak geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır. Kayısı yetiştiriciliği dışında, tüm meyve ve sebze verim değerleri Türkiye ortalamalarının altındadır.

Bölgenin ana gelir kaynağı olarak hayvancılık sektörü dikkate alındığında çayır-mer'a ve yem bitkileri üretimi çok büyük önem arz etmektedir. Bölge hayvan varlığının yıllık kaba yem ihtiyacı yaklaşık 13,6 milyon ton olup, bunun yaklaşık 10 milyon tonu çayır-mer'a ve yem bitkileri ile samandan karşılanmaktadır. 3,6 milyon tonluk ihtiyaç (% 26,7) ise karşılanamamaktadır. Bölgenin arazi kullanımına dağılımına bakıldığında %'de 39'luk kısmının mer'alarla kaplı olduğu görülmektedir. Mer'a alanlarının yıllık kuru ot verimleri düşük olup, yaklaşık 105 kg/da'dır. Mera alanlarının herhangi bir amenajmandan yoksun ve yoğun hayvan baskısı altında olması verimin düşmesine, bölge kaba yem açığının artmasına ve topografyası dağlık olan arazilerde erozyona neden olmaktadır. Bölgede yem bitkileri olarak yonca, korunga ve fiğ yetiştirilmektedir. Yem bitkileri üretim alanı bölge tarım arazilerinin % 7,7'sini içermektedir. Bu miktar Türkiye yem bitkileri ekim alanının % 64'üne tekabül etmekle birlikte bu alan daha da geliştirilebilir.

3.3 Hayvancılık

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Türkiye genelinde olduğu gibi, işletmeler küçük aile işletmeleri şeklinde olup toplam işletme sayısı 470.943 dür. Geçimlik işletmeler olarak nitelendirilebilecek bu aile işletmeleri daha çok kendi tüketimleri için üreten, 1-5 büyükbaş hayvanın yer aldığı işletmelerdir. Hayvancılığın geliştiği ülkelerde rastlanan, pazar için üretilen, rasyonel üretim yapan ihtisaslaşmış hayvancılık işletmeleri bölgede yok denecek kadar azdır.

Hayvancılığı, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de hayvancılık işletmelerinin örgütlenmeleri kooperatif, dernek ve yetiştirici birlikleri biçiminde olmaktadır. Ayrıca yer yer il ve ilçelerde Vali veya Kaymakamlıkların öncülüğünde süt birlikleri ve köye hizmet götürme birlikleri kurulmaktadır. Bunların dışında, bazı özel sektör kuruluşları sözleşmeli hayvan yetiştiriciliği yaparak hayvancılık sektöründe bir örgütlenme biçimi olarak yer almışlardır. Diğer hayvan yetiştiricileri ise örgütsüz olarak çalışmaktadırlar. Süt fabrikalarının yakın çevresindeki küçük aile işletmeleri ile sayıları çok az olan büyük işletmeler sütlerini süt işleme fabrikalarına, diğer yetiştiriciler ise bakkal ve benzeri ticari kuruluşlara satmaktadırlar. Bölgede, üreticilerinin ürünlerini işleyip pazarlayacak her hangi bir oluşum ve örgüt bulunmamaktadır. Bunun sonucu olarak da süt üretimi cazibesini kaybetmektedir.

DAP kapsamındaki illerde sığır sayısı yıllara göre azalma göstermektedir. DAP porejsinin çalışmalarına başlanıldığı 1997 yılındaki sığır sayısı 2.241.307 olup, 1991 yılına kıyasla 1997 yılında % 15,6 azalma olmuştur. Bölgede sığır varlığının ancak % 5'i kültür ırkı, %31'i kültür melezleri ve % 64'ü ise verimleri düşük yerli ırklardan oluşmaktadır. Üstelik son yıllarda hayvan sayıları azalmış bulunmaktadır. Bölgede hakim olan köy hayvancılığı daha çok mer'a yetiştiriciliğine dayanmaktadır. Orta ve Batı Anadolu'da faaliyet gösteren sığır besi işletmelerinin besi materyali yıllarca bu bölgeden sağlanmıştır. Ancak yetiştiriciliğin gerilemesiyle bölge besi materyali sağlamada önemini yitirmiştir.

Bölgede hayvancılık açısından en önemli kaynaklarından birisi koyun varlığıdır. Ülke koyun varlığının % 31'lik bir kısmı bu bölgede bulunmakta olup, 1997 yılında 9.347.807 başa ulaşmıştır. Keçi sayısı ise aynı yılda 1.274.357 baş olmuştur.

Türkiye son yıllarda içinde tavukçuluk alanında çok önemli atılımlar yapmış ve bu sektör tarımın diğer alt sektörlerine göre ülkemizde en çok gelişen ve batı standartlarına en yakın sektör konumuna gelmiştir. Bu önemli gelişmelerle tavuk eti üretimi ülkemizde 500.000 ton/yıl düzeylerine ulaşmıştır. Tavukçuluğun bu hızlı gelişiminden en az etkilenen bölge DAP Bölgesidir. Bölge'de sadece Elazığ, Erzurum ve Erzincan'da broyler üretiminde entegre kümesler, yem üniteleri, kesimhaneler, taşımacılık ve pazarlama zinciri oluşturulmuştur. Ancak 2001 yılı krizi ile bu sektörde önemli olumsuzluklar yaşamaya başlamıştır.

Ülkemizdeki mevcut kovanların % 14,5'i (581.573 adet) bu bölgede bulunmakta ve 7.801 ton bal üretilmektedir. Bölge'de kovan başına düşen bal miktarı 13,4 kg olup, ülke ortalaması olan 15,8 kg' dan biraz düşüktür.

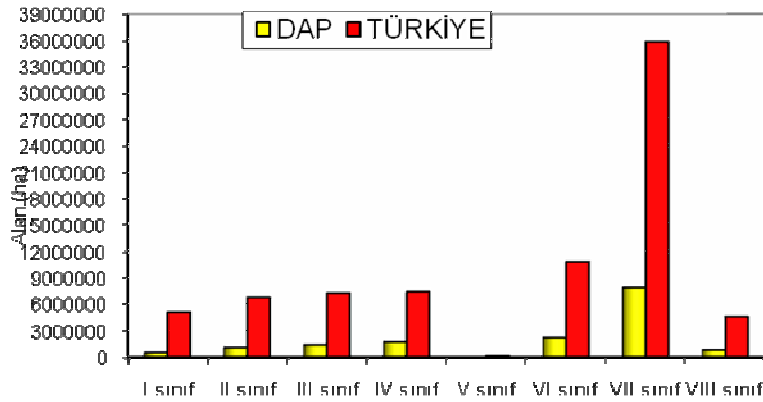
3.4 Toprak ve Su Kaynakları

Toprak Kaynakları

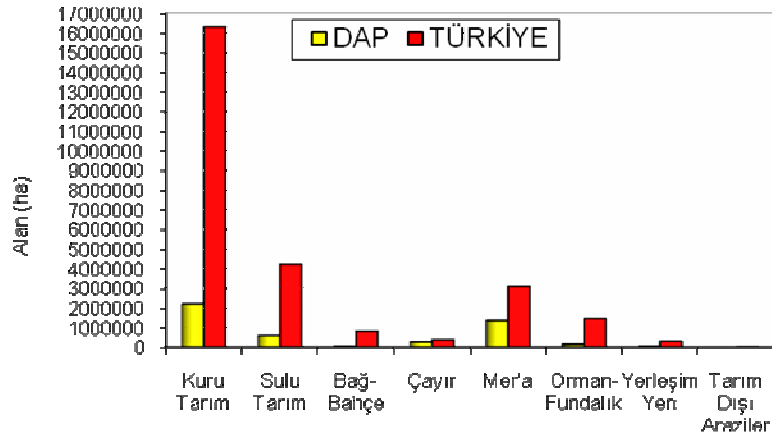
DAP kapsamındaki illerde yer alan işlemeli tarıma uygun arazilerin Türkiye genelindeki oranı % 17,49 olup, toplam 4.647.268 ha 'dır. DAP kapsamında yer alan illerdeki işlemeli tarıma uygun olmayan arazilerin toplamı ise 10.930.228 ha'dır. DAP kapsamında işlemeli tarıma uygun araziler üzerinde kuru tarım kullanım şekli % 47,34 ile en yüksek orana sahiptir. Bu arazilerden mer'a olarak kullanım ise % 29,26 'dır. Burada dikkati çeken bir durumun sulu tarım, bağ-bahçe ve orman-fundalık arazilerin DAP kapsamındaki oranları Türkiye geneline göre daha düşükken, çayır arazilerinin DAP kapsamındaki oranı (% 5,79) Türkiye genelinden (%1,45) çok yüksektir (Şekil 3.2). İşlemeli tarıma uygun olmayan arazilerin kullanım durumuna bakıldığında; mer'a arazileri DAP kapsamında % 70,28'dir.

Gerek işlemeli tarıma uygun araziler gerekse işlemeli tarıma uygun olmayan araziler bazında DAP kapsamındaki illerdeki mer'a arazileri Türkiye genelindeki mer'a arazilerinin çok önemli bir kısmını (% 43,90 ve % 38,60) kapsamaktadır (Şekil 3.3). Bu durum DAP kapsamındaki illerin mer'a potansiyeli yönünden önemini göstermektedir.

Şekil 3.1 DAP ve Türkiye İçin Arazi Kullanma Yetenek Sınıflarının Dağılımı

Şekil 3.2 Arazi Kullanma Kabiliyet Sınıflarına Göre İşlemeli Tarıma Uygun Arazilerin DAP ve Türkiye Genelinde Kullanım Şekilleri

Su Kaynakları

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Fırat, Dicle, Aras ve Çoruh yağış havzaları mevcuttur. Bu nedenle bölgenin su kaynağı potansiyeli yüksektir.

Türkiye'nin içme, kullanma, tarımsal sulama ve sanayi endüstri amaçlı yıllık su tüketim miktarının hesaplanmasında kuşkusuz en önemli payı tarımsal sulama almaktadır. Türkiye'nin sulanabilir arazi miktarı olan 8,5x106 ha arazinin tamamının sulamaya açılması durumunda yıllık su tüketim miktarı 60x109 m3 olacaktır. Buna karşılık Türkiye'nin yer altı ve yerüstü kullanılabilir (105x109 m3/yıl) su potansiyeli mevcuttur. DAP kapsamında illerin başta sulama olmak üzere yıllık su tüketim miktarı 4,392x109 m3'tür. Kullanılabilir yıllık su potansiyeli 35,156x109 m3 olan DAP kapsamındaki illerde görüldüğü gibi herhangi bir sorun söz konusu değildir. Ancak su kaynaklarının geliştirilmesi, işletimi, sulama yöntemi seçimi ve sulamayla ilgili çiftçi eğitimi konularında Türkiye'de olduğu gibi bölgede de sorunlar mevcuttur. DAP kapsamındaki illerin su potansiyeli Türkiye'nin kullanılabilir yıllık su potansiyelinin yaklaşık 1/3'üne denk gelmektedir. DAP kapsamındaki illerden yıllık su potansiyeli en fazla olan il Elazığ, en düşük olan il ise Iğdır'dır.

Türkiye genelinde teknik ve ekonomik sulanabilen 8,5 milyon hektar tarım arazisinin, proje illerindeki miktarı 1,2 milyon ha olup, Türkiye genelinin %14'ünü oluşturur. Bölgedeki 1,2 milyon ha olarak sulanabilen alanın 1998 sonu itibarıyla 0,6 milyon ha'ı (% 51) sulanmaktadır.

Toprak ve Su Kaynakları Sorunları

Ülkemizin genelinde olduğu gibi DAP kapsamındaki illerde toprak ve su kaynaklarına ilişkin sorunlardan oransal olarak su erozyonu ve taşlılık sorunu başta gelmektedir

Toprak ve su kaynaklarına ilişkin sorunların başında gelen su erozyonu sorunu DAP kapsamındaki illerin işlemeli tarıma uygun arazilerine ilişkin sorunların % 17,28, işlemeli tarıma uygun olmayan araziler üzerindeki oranı ise % 44,47'dir. İşlemeli tarıma uygun olmayan araziler üzerindeki su erozyonu sorununun çok önemli olduğu görülmektedir. Türkiye genelindeki mevcut olan su erozyonunun yaklaşık % 20' si DAP kapsamındaki illerde bulunmaktadır.

DAP kapsamındaki illerde ikinci sırada önemlilik gösteren sorun ise taşlılıktır. Taşlılık sorunu da su erozyon sorunu olduğu gibi daha çok işlemeli tarıma uygun olmayan araziler üzerinde yer almaktadır. DAP kapsamındaki illerde yer alan işlemeli tarıma uygun arazilerin % 5,61'inde, işlemeli tarıma uygun olmayan arazilerin ise % 30,17'sinde taşlılık sorunu mevcuttur. Türkiye genelinde işlemeli tarıma uygun arazilerdeki taşlılık sorununun yaklaşık % 33'ü DAP kapsamındaki illerde yaşanırken işlemeli tarıma uygun olmayan arazilerdeki taşlılık sorununun ise yaklaşık % 20'si DAP kapsamındaki illerde yer almaktadır. DAP kapsamındaki illerde mevcut olan taşlılık sorununun özellikle işlemeli tarıma uygun olan arazilerdeki sorunun Türkiye geneline göre önemli bir boyutta olduğu görülmektedir.

Bölgede drenaj, tuzluluk-sodyumluluk sorunu, su erozyonu ve taşlılık sorununa göre daha düşük düzeydedir. Ancak drenaj, tuzluluk-sodyumluluk sorunu DAP ve Türkiye genelinde ağırlıklı olarak işlemeli tarıma uygun araziler üzerindedir. Türkiye genelindeki rüzgar erozyonu sorununun % 2,91'i DAP kapsamındaki illerden yalnız Iğdır ilinde bulunmaktadır.

Ülkemizde mevcut toprak ve su kaynaklarına ilişkin sorunları arasında arazilerin tarım dışı kullanılması ile tarımsal yapıya ilişkin sorunlar da bulunmaktadır. Son yıllarda özellikle yerleşimin hızlı fakat plansız kentleşmeyle büyümesi, turizm sektörünün ve sanayileşmenin gelişmesi nedeniyle iyi nitelikli tarım arazileri yerini beton bloklara ve fabrikalara bırakmaktadır. DAP illeri arasında Erzurum, Erzincan, Elazığ ve Malatya gibi illerde işlemeli tarıma uygun araziler üzerinde yeni yerleşim yerlerinin kurulması Elazığ ve Malatya'da sanayinin diğer DAP illerine göre daha ileride olması nedeniyle organize sanayi alanlarının yine işlemeli tarıma uygun araziler üzerinde kurulması DAP illerinin de bu sorunun az da olsa mevcut olduğunu göstermektedir.

Toprak ve su kaynaklarına ilişkin sorunlardan tarımsal yapıya ait sorunların başında tarım işletmelerindeki parsellerin dağınık, küçük, parçalı ve şekillerinin düzensiz olması gelmektedir. Türkiye'de tarım işletmelerinin gelişmiş ülkelerde olduğu gibi karlı üretim yapabilmesi için 5 kişilik bir çiftçi ailesinin (tarım işletmesinin) en az 135 da arazisinin olması gerekmektedir.1991 genel

tarım sayımına göre Türkiye’de yaklaşık 3,6 milyon adet tarım işletmesi, 23 milyon adet parsel mevcuttur. Aynı şekilde tarım işletmesi başına ortalama 6-7 parsel olup ve ortalama parsel alanı 9-10 da’dır. Buna göre bir tarım işletmesinin ortalama 45-70 da arasında arazisi mevcuttur. Bu rakam ekonomik ünite büyüklüğü olan 135 da’dan oldukça azdır. DAP kapsamındaki illere bakıldığında tarım işletmelerine ait ortalama parsel alanlarının genellikle 10’ da’dan az toplam parsel alanınının 60-70 da ve parsellerin dağınık, şekillerinin düzensiz olduğu görülmektedir.

4. DOĞU ANADOLU PROJESİNİN STRATEJİ VE SENERYOLARI

DAP için belirlenen stratejiler ve kurulan senaryoları; Doğu Anadolu Projesi Ana Planı Strateji ve Yeniden Yapılanma Senaryoları,2000 raporundan yararlanılarak özetlenmiştir (DPT.2000 a). Buna göre; Doğu Anadolu Bölgesi için üç temel hedef belirlenmiştir.

Ekonomik hedefler;

- Kişi başına düşen geliri artırmak ve bölge ile ülke ortalaması arasındaki farkı azaltmak,
- İstihdamı artırmak, dışa göçü azaltmak ve uzun vadede durdurmak,
- Ekonomik yapıyı çeşitlendirmek,
- Zaman içinde ortaya çıkabilecek ekonomik fırsatların değerlendirilmesini mümkün kılacak alt yapıyı oluşturmak,
- Bölge içindeki sermaye birikimini hızlandırmak ve sermayenin bölge içinde kalmasını sağlamak,
- Bölgenin sürdürülebilir bir ekonomik yapıya kavuşmasını sağlamak,
- Bölge’nin diğer bölgelere entegrasyonunu sağlamak,

Sosyal hedefler;

- Bölge içi gelir farklılıklarını azaltmak, sosyal bütünleşme düzeyini yükseltmek,
- Bölge dışına göçü azaltarak göçün neden olduğu sosyal tahribatı en aza indirmek,
- Fertlerdeki sosyal bilinci yükseltmek, halk katılımını artırmak,
- Eğitim ve sağlık hizmetleri ile kent alt yapısı düzeyini yükseltmek,

Çevresel ve mekansal hedefler;

- Yaşam kalitesini yükseltmek,
- Mer’aların ıslah edilmesine öncelik vermek,
- Erozyonun önlenmesine öncelik vermek,
- Ormanların korunması, geliştirilmesi için ağaçlandırmaya önem vermek.

4.1 Sorunlar ve Potansiyeller

DAP projesi için sorunlar ve potansiyelde aşağıda maddeler halinde sunulmaktadır (DPT.2000 a).

1. Bölge’de doğal nüfus artış hızı yüksektir. Bölge’nin bazı illerinde doğal nüfus artış hızı Türkiye ortalamasının iki misline yakındır. Doğum kontrol yöntemlerinin bilinmemesi, az bilinmesi ya da özellikle kırdaki aile planlaması hizmetlerine ulaşılamaması yüksek nüfus artışının en büyük nedenlerdir.
2. Yüksek bir hızda artan nüfusu istihdam edecek iş olanakları kısıtlı olduğundan kır, fazla nüfusunu bölge içi ve bölge dışı kentlere boşaltmaktadır.
3. Kentlerde de istihdam olanakları yeterli hızda artmamakta, bölge kentlerinde bölge dışına göç yaşanmaktadır.

4. Yüksek göç oranına rağmen, işsizlik hem kırdan, hem kentlerde yaygındır.
5. Kırdan ve kente bağımlılık ve işsizlik oranları yüksek, tarımda, sanayide ve hizmetlerde verimlilik düşüktür. Bunların sonucu olarak kişi başına düşen gelir de düşüktür. Bölge geliri ülke ortalamasının çok gerisinde bir hızda artmakta, bazı illerin ekonomisi devlet hizmetlerinin yaptığı katkıyla adeta suni nefesle ayakta kalır duruma gelmiş bulunmaktadır.
6. Bölge ekonomisi, büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa bağlıdır. Tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payı yüksek, sanayide çalışanların payı düşüktür.
7. Bölge coğrafyası, ekonomik faaliyetlerin türüne ve hacmine önemli kısıtlar getirmektedir.
 - Karlı ve donlu gün sayısının yüksekliği ve ortalama yüksekliğin fazlalığı tarımsal faaliyetlerin türünü ve yoğunluğunu kısıtlamakta, ekili dikili tarımda birim araziden alınan verimi sınırlamaktadır.
 - Yükseltinin ve karlı ve donlu gün sayısının fazlalığı bölgenin büyük bir bölümünde hayvancılığı tek ekonomik faaliyet haline getirmiştir.
 - Kısmen iklimsel özellikler nedeniyle, işlenen alanın önemli bir bölümü nadasa bırakılmaktadır.
 - Birkaç il dışında bölgenin sarp ve yüksek arazi yapısı ile karlı ve donlu gün sayısı ulaşımı güçleştirmekte, özellikle kırsal kesimde yollar uzun süre kapalı kalmaktadır. Ulaşım güçlüğü ve ulaşımın yüksek maliyeti, kırsal kesimin pazar ekonomisiyle, bölgenin kendi içinde ve diğer bölgelerle bütünleşmesini güçleştirmektedir.
8. Miras hukuku ve nüfus baskısı nedeniyle, tarımsal işletmelerde arazi varlığı küçülmüş ve araziler parçalanmıştır. Topoğrafik özellikler ve yükselti nedeniyle, mülk arazilerinin önemli bir kısmı, daimi çayırılara terk edilmiştir. Yoksulluk içinde ya da sınırındaki küçük işletme sahipleri, kendi yiyecek ekmek ihtiyaçlarını öncelikle karşılayabilmek için arazi varlıklarının büyük bir bölümünü buğday ekimine ayırmakta, yeni ürünler ve yeni tarım tekniklerini benimsememektedir. Bu tutum, bölgede yeni tarım tekniklerini ve yeni ürünlerin sokulmasını güçleştirmektedir.
9. Bölgedeki iklimsel ve topoğrafik özellikler, birkaç il dışında hayvancılığı doğal ekonomik faaliyet olarak ortaya çıkarmıştır. Ne var ki hayvancılık ekonomisi de büyük sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunlar;
 - Hayvancılık büyük ölçüde çayır-mer'aya dayanmaktadır. Ancak bölgenin özellikle kuzeydoğusunda kaba yem açığı büyük boyutlara ulaşmıştır.
 - Kaba yem açığının giderilmesi, bir ölçüde yem bitkilerinin ekiminin yaygınlaşmasına bağlıdır. Ancak arazi varlığı sınırlı ve temel besin maddesi buğday, ihtiyacını kendi tarlasından karşılamak isteyen küçük işletmecinin yeni tarım pratikleri karşısındaki riskten kaçınan tutumu, yeni bitkiler ekiminin yaygınlaşmasını güçleştirmektedir.
 - Kaba yem ihtiyacının büyük bir kısmının temin edildiği mer'aların ortak kullanma hakkı olduğundan, aşırı otlatılmakta, münavebeli otlatma, gübreleme, tohumlama ve yabancı ot mücadelesi yapılamamakta, bu nedenlerle mer'a verimi düşmekte, ot kalitesi giderek bozulmakta, kaba yem açığı artmaktadır.
 - Mer'.alardan elde edilen ot açıkta depolanmakta, silaj bilinmediğinden besin değeri düşmektedir.
 - Hayvan ırkının büyük bir kısmı ıslah edilmemiş yerli ırklar olup, bunların et ve süt verimleri düşüktür. Islah çalışmaları, yerli ırklar yerine yüksek verimli yabancı ırkların ikamesi de sorunlar yaratmıştır. Kültür ırkına sahip işletmelerde ise, kaba yem açığı

olduğundan, mevcut pratiklerle hayvanlar dengesiz beslendiğinden yüksek verimli yabancı ırkların verimi, bölge çiftçi koşulları altında yarı yarıya düşmektedir.

- Bölgeye getirilen yabancı ırklar ve ıslah edilmiş yerli ırklar ilkel koşullarda barındırılmaktadır.

Her şeyden önce üreticinin kendi barınma koşulları ilkeldir. Kimi yerde ormansız bir alanda ısınma ihtiyaçlarını karşılamak için hayvandan birkaç metre ötede yatıp kalkan üretici için ıslah edilmiş yerli ırkları ya da yerli ırk yerine ikame edilmiş yabancı ırkları, kendi barınma koşullarından daha iyi koşullarda barındırmak maddi ve kültürel olarak olanaksız olagelmıştır.

- Üstün ırkların yerli ırklar yerine ikamesi, kaba yem ihtiyacının artması nedeniyle, işletme başına hayvan varlığının azaltılmasını gerektirmektedir.
 - Hayvancılık yapan küçük üreticiler, kırsal kesimde dağınık yerleşim birimlerinde yaşadıklarından ve çoğu yerde topoğrafik ve iklimsel nedenlerle buralarda ulaşım güç olduğundan, merkezi süt işleme tesisleri kurulamamakta, kurulanlar ekonomik olarak ve tam kapasite ile çalıştırılmamakta, süt iyi değerlendirilmemekte, süt üretici birim içinde ilkel koşullarda işlenmekte, standart dışı ürünler pazarlanmamaktadır.
 - Küçük üreticinin pazara çıkardığı hayvanlar mahalli pazarlarda değerlendirilmekte, bu pazarlarda nihai alıcıların, besicilerin azlığı nedeniyle, küçük üretici çoğu kez fazla bir şey kazanmamaktadır.
10. İklim koşulları, sınırlı alanlar dışında meyve ve sebzeçiliği kısıtlamakta, mikro iklimlere sahip bazı nehir vadilerinde ve görece alçak ovalarda yetişen meyve sebzeler de bölge içi ulaşım güçlüğü nedeniyle pazarlanmamaktadır.

4.2 Tarım ve Hayvancılık Stratejileri

1. Bölgede tarımı geliştirmenin verimliliği artırmanın, ön koşullarından biri etkin bir yayım teşkilatının kurulmasıdır. Mevcut çalışma şekli ve donanımıyla bugünkü yayım teşkilatının etkin çalışması olanaksızdır. Yayım teşkilatı örgütlenmelidir.
2. Bölgede nadası azaltacak toprak işleme teknikleri ve nadası ikame edecek ürünler yaygınlaştırılmalıdır.
3. İklim ve arazi koşullarının müsait olduğu yerlerde, katma değeri yüksek ürünler, meyvecilik, sebzeçilik ve seracılık teşvik edilmelidir. Bu kapsamda;
 - Pazarlama ve girdi temini için üreticiler örgütlenmelidir. Krediler ve diğer olası teşvikler, üretici örgütlerinin yaygınlaşmasına ve başarılı olmalarına yönelik olarak sadece bunların üyelerine verilmelidir.
 - Meyve ve sebzelerin muhafazası ve işlenmesi için yetiştiricilerin ya da diğer girişimcilerin olanakları dahilinde olabilecek, teknolojik açıdan basit tesis ve sistemler teşvik edilmelidir.
4. Özelliği olan ürünler marka olarak pazarlanmalıdır. Bu pazarlamayı sağlayacak üretici örgütleri ve şirketler kredilendirilmeli bunlara faiz sübvansiyonu sağlanmalıdır.
5. Sulama tesislerinin geliştirilmesine özel önem verilmelidir. Bölgenin çoğu yerindeki kurak iklim koşulları altında sulamanın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması tarımın geliştirilmesinin, ürünlerin çeşitlendirilmesinin ve katma değeri yüksek ürünlerin yetiştirilmesinin ve yaygınlaştırılmasının ön koşullarından biridir. Yükseltinin, topografyanın kış aylarının uzun olmasından kaynaklanan ürün yetiştirme süresinin kısalığı nedeniyle, en iyi koşullarda dahi birim alana verimin görece düşüklüğü, sulama projelerinde ülkedeki tüm projelerde kullanılan faiz oranında, fayda maliyet oranını görece düşük çıkarsa da bölgedeki sulama projelerine öncelik verilmelidir. Sulama ek

istihdam yaratacaktır. Ayrıca sulamalı tarım, bölge koşullarında yerel hammaddeye dayalı sanayilerin geliştirilmesinin bir ön koşuludur.

6. Bölgede çiftçiye verilecek üretime yönelik tüm krediler kontrollü kredi şeklinde olmalıdır. Üretime ve tüketime yönelik krediler birbirinden ayrılmalı, kontrolsüz üretim kredisi verilmemelidir. Bunun için Ziraat Bankası Bölgede yeni bir teşkilatlanmaya gitmelidir.
7. İklimsel ortam ve topoğrafik koşullar nedeniyle çayır-mer'a olarak kullanılması gerektiği halde bugün ekili-dikili tarım yapılan alanlar, bir plan dahilinde çayır-mer'a arazisine dönüştürülmeli, bu yapılırken çiftçiye tohum desteğinde bulunulmalıdır.
8. Yakıt olarak kullanılan çiftlik gübresinin tarlaya verilebilmesi için gerekli eğitim çalışmaları yapılarak çiftçiler desteklenmelidir.
9. Bölgede arazi toplulaştırılması yapılmalıdır. Buna yönelik olarak tapu ve kadastro işlemleri öncelikle bitirilmelidir. Arazi toplulaştırmasına sulamaya açılacak alanlardan başlanmalıdır. Sulama projeleri, arazi toplulaştırması ile birlikte yapılmalıdır.
10. Miras hukukunda değişiklik yapılmalı, mahalli özelliklere göre, asgari parsel büyüklüğü saptanmalı, o büyüklüğün altında parsel büyüklükleriyle sonuçlanacak paylaşım yasaklanmalıdır.
11. Uzun dönemde, tarımda verimliliği artırmanın ve bunu sürekli kılmının yolu etkin bir yayım hizmeti verilmesi yanında, çiftçinin eğitim düzeyinin yükselmesine bağlı bulunmaktadır. Çiftçinin genel eğitim düzeyini yükseltebilmek için, kırsal kesimde eğitime önem verilmeli, mesleki becerileri, yayım teşkilatınca verilecek kurslarla yükseltilmelidir.

Hayvancılık

Bölgede hayvancılık birçok ilde ekonominin can damarıdır ve görece üstünlüğe sahip tek faaliyet alanıdır. Bu durum yakın gelecekte de devam edecektir. Bu illerde ekonominin geliştirilmesi, büyük ölçüde hayvancılığın geliştirilmesine bağlı bulunmaktadır. Ancak, hayvancılığın geliştirilmesi kolay olmayacaktır. Çünkü yüzyıllardan beri süregelen bazı kurumsal yapıların değişmesi gerekecektir. Bu yapıların değiştirilmesi hayvancılığın geliştirilmesinin, Bölge'nin hayvancılıktaki görece üstünlüğünün devam etmesinin olmazsa olmaz koşullarıdır. Büyük ölçüde mer'aya dayalı olarak yapılan hayvancılığın geliştirilmesinin koşulları şunlardır:

1. Ortak mal olarak kullanılan ve dileyen herkesin istediği kadar hayvan saldıği mer'alarda otlatılacak hayvan sayısı, mer'a kapasitelerine göre sınırlandırılmalıdır.
2. Mer'alarda otlatma süresi tahdit edilmelidir.
3. Mer'alar dönüşümlü olarak otlatılmalıdır. Ayrıca;
 - Mer'alar ıslah edilmelidir.
 - Her il ve ilçe merkezinde örgütlenecek yayım teşkilatında mutlaka birer veteriner ve çayır-mer'a uzmanı bulundurulmalı, bunların etkin görev yapabilmeleri için çalışma ve denetim esasları düzenlenmelidir.
 - Yem bitkileri ekimi teşvik edilmelidir.
 - Ekolojik, topoğrafik koşulları ve toprak yapısı uygun olmadığı halde halen üzerlerinde ekili-dikili tarım yapılan araziler, çayır-mer'a haline getirilmelidir. Arazisi çayır-mer'aya ayrılması uygun görülen çiftçilerin bu arazilerinin verimli çayır-mer'a haline gelebilmesi için geçen sürede, bu çiftçiler uzun vadede geri alınacak düşük faizli kredilerle veya asgari ölçüde nakdi ya da aynı yardımla desteklenmelidir.
 - Dönüşümlü otlatmaya uygun hale getirmek için çiftçilerin mülkiyetindeki küçük çayır parselleri toplulaştırılmalıdır. Bunun için bölgedeki tapu-kadastro çalışmaları öncelikle bitirilmelidir.

- Hayvan yetiştiricilerine verilecek krediler, mutlaka kontrollü kredi şeklinde olmalıdır.
- Hayvansal ürünleri işleyen sanayiler teşvik edilmelidir.
- Sözleşmeli hayvancılık teşvik edilmelidir.
- Mer'a ve ırk ıslahı ve teşvik uygulamaları zaman ve mekan itibarıyla uyumlaştırılmalı, örneğin, ırk ıslahı çalışmaları, çayır-mer'a ıslahı çalışmalarıyla eş zamanlı yapılmalı, mekan itibarıyla da aynı yerlerde uygulanmalıdır. Aksi halde, kaba yem açığı bulunan bir yerde mer'a ıslahı yapmadan ve yem bitkileri ekimini önemli ölçüde artırmadan yapılacak ırk ıslahı çalışmaları verimi artırmayacak, yapılan çalışmalar büyük ölçüde heba olacaktır.
- Çayır ve mer'aların verimini artırmak için sulama olanakları değerlendirilmeli, olanak olan yerlerde yeni sulama tesisleri kurulmalıdır.
- ırk ıslahı yapılan yerlerde çayır-mer'a ıslahı yanında hayvan barınakları, ahır ve ağıllar ıslah edilmeli, ıslah çalışmaları kredi ile desteklenmelidir.
- Etkin veterinerlik hizmetlerinin yokluğunda, daha fazla hayvan yetiştirmek çiftçilerin hayvanların ölüm riskine karşı takındıkları bir davranış olduğundan, bu riski azaltmak ve çok sayıda hayvan yerine, az sayıda üstün verimli hayvan yetiştirerek emek verimliliğini ve toplam ürünü artırmak için veterinerlik hizmetleri yaygınlaştırılmalı ve etkinleştirilmelidir.
- Hayvanların süt verimi döneminde ekonomik soğuk zincir kurulmasını sağlamak için, köy yolları iyileştirilmelidir.
- Mer'a ve ırk ıslahı çalışmalarına ve soğuk zincir kurulmasına büyük kentlerin yakın çevrelerinden başlanmalı ve bu çalışmalar aşamalı olarak, zaman içinde bu merkezlere daha uzak yerlere yaygınlaştırılmalıdır. Büyük kentler ana tüketim ve ürünü bölge dışına ulaştıran ticaret merkezleri oldukları gibi, bazı girdilerin daha kolaylıkla temin edilebilecekleri merkezlerdir.
- Üretici örgütlenmelerine büyük merkezlerin yakın çevrelerinden başlanmalıdır. Büyük merkezlerin yakın çevrelerinde kurulacak üretici örgütlerinin başarısı demonstrasyon yoluyla, zamanla daha uzak yerlerde kurulacaklar için iyi bir zemin hazırlayacaktır. Üretici örgütleri kurulmasını teşvik amacına yönelik olarak, kredilendirmede, örgüt üyelerine öncelik tanınmalıdır.
- -Verimlerini artırmaya yönelik olarak, hayvanların barınma koşullarını iyileştirmek için, modern ahır ve barınak yapımı uzun vadeli ve düşük faizli kredilerle teşvik edilmelidir.
- -Hayvancılık özellikle Erzurum ve Van Alt Bölgelerinde görece üstünlüğe sahip olmakla birlikte, besi hayvancılığında görece üstünlüğe sahip değildir. Besi hayvancılığında kullanılan kesif yemlerin hammaddesi olan arpa, mısır, korunga gibi ürünler yeterli miktarda yetiştirilmemektedir. Yem bitkileri ekiminin geliştirilmesi, Bölgenin iklim koşullarına uygun türlerin yaygınlaştırılması besi hayvancılığının geliştirilmesi için bir zorunluluktur. Bölge iklim ve çiftçi koşullarına uygun yüksek verimli türlerin geliştirilmesi için Bölge üniversitelerindeki araştırmalar desteklenmeli ve bunlardan alınan olumlu sonuçlar yayım teşkilatı aracılığıyla yaygınlaştırılmalıdır.
- Bölge akarsuları ve gölleri balıkçılık için uygun olmakla birlikte, bugüne kadar yeterli ölçüde geliştirilememiştir. Burada temel sorun pazarlama sorunudur. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için üretici birlikleri, kooperatifler oluşturulması ve bu birliklerin üyelerine kredilendirmede öncelik tanınmalıdır.
- Bölgenin florasının arıcılık için uygun olmasına karşın, bu faaliyet dalı yeterli ölçüde gelişmemiş olup, yakın ve orta vadede fazla gelişmesi olasılığı düşüktür. Özellikle iç pazarın doymuş olması ve bundan kaynaklanan pazarlama sorunu nedeniyle, arıcılığın önemli bir faaliyet dalı olarak gelişmesi yakın ve orta vadede mümkün

değildir. Uzun vadede ise, bu faaliyet dalının daha fazla gelişebilmesi piyasada bölge kaynaklı bal lehine bir talep kaymasının meydana gelmesine bağlı bulunmaktadır.

- Kanatlı yetiştirilmesinde bölgede olanaklar sınırlıdır. Her şeyden önce, yeme dayanan kanatlı yetiştiriciliği için gerekli kesif yemin hammaddesi, özellikle mısır, bölgede yeterli ölçüde yetiştirilmemektedir ve iklim koşulları nedeniyle, Elazığ, Malatya ve Iğdır gibi yerler dışında bunun tarımının yaygınlaşması olası değildir. Ayrıca uzun kış dönemi boyunca kanatlıların enerji kayıplarını önlemek için, barınakların ısıtılma zorunluluğu, bölgenin birçok yerinde, kanatlı yetiştirilmesini diğer bölgelerle kıyaslandığında ekonomik olmaktan çıkarmaktadır. Ancak, yukarıda sözü edilen Malatya, Elazığ dolayları ve Iğdır'da kanatlı yetiştirilmesi uygun ve ekonomik bir faaliyet alanıdır.

4.3 Toprak ve Su Kaynakları Stratejileri

Doğu Anadolu Projesi kapsamındaki illerde, Toprak ve Su Kaynaklarına ilişkin stratejiler başlıklar halinde açıklanmıştır (Yağanoğlu, A.V. ve ark.1998,DAP,2000 a).

Erozyon Sorunu

DAP Bölgesi'nde toprak ve su kaynaklarına ilişkin sorunların başında su erozyonu gelmektedir. Ülke genelindeki toplam su erozyonunun % 20'si DAP kapsamındaki illerde görülmektedir. Su erozyonunu önleme çalışmaları esas olarak kültürel ve bitkisel önlemler ile teknik önlemler olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.

1. Kültürel ve Bitkisel Önlemler

- a. Toprağı arazi kullanma nitelik sınıfına uygun olarak kullanma,
- b. Uygun ve en az düzeyde toprak işlemeli tarım yapma,
- c. Bitki nöbetleşmesi ve nöbetleşe otlatma yapma,
- d. Örtü bitkisi geliştirme,
- e. Bitki artıklı tarım yapma,
- f. Ahır gübresi ve yeşil gübre uygulama.

2. Teknik Önlemler

- a. Düzeç eğrili tarım,
- b. Şeritsel tarım,
- c. Teraslama.

Su erozyonuna karşı arazi kullanım kabiliyet sınıflarına göre alınacak önlemler aşağıda özetlenmiştir.

I. sınıf arazilerde; normal toprak yönetimi (gübreleme, bitki artıklı tarım, uygun bitki nöbetleşmesi) uygulanmalıdır.

II. sınıf arazilerde; şeritsel tarım, düzeç eğrili sürüm, baklagilleri de içerisine alan bir bitki nöbetleşmesi, bitki artıklı tarım, yeşil gübreleme, çiftlik gübresi uygulaması yapılmalıdır.

III. sınıf arazilerde; II. sınıftaki önlemler daha yoğun ve kalıcı olacak şekilde uygulanmalıdır. Tarla tarımı ilk üç sınıf arazide yapılmalıdır. IV.sınıf arazilerde; kısıtlı olarak toprak işlemesi yapılabilir. Koruyucu önlemler almak ve alınan önlemleri devam ettirmek çok güçtür. İşlenmesi halinde toprak yönetimine kesinlikle özen gösterilmesi gerekir.

V. sınıf arazilerde; toprak işlemeyi gerektiren kültür bitkisi yetiştirme yerine örtü bitkisi yetiştirmeye özen gösterilmelidir. Bu araziler olanaklar ölçüsünde çayır-mer'aya tahsis edilmelidir.

VI. sınıf arazilerde; otlak ve orman tesis edilmeli ve mevcutlar korunmalıdır.

VII. sınıf arazilerde; çok dik eğimli bu arazilerde alt kesimleri korumak amacıyla ağaçlandırma otlandırma ve teraslama düşünülmelidir. Kesinlikle V., VI. ve VII.sınıf arazilerde toprak işlemesi yapılmamalıdır.

VIII. sınıf araziler; tarımsal kullanım yönünden hiçbir değeri olmayan arazilerdir.

Rüzgar Erozyonu

Bölgede rüzgar erozyonu, Iğdır İli Aralık İlçesinde görülmektedir erozyonu önlemek için aşağıda belirtilen önlemler alınmalıdır.

- Sık büyüyen bitkilerin yetiştirilmesi,
- Rüzgar esiş yönüne dik ağaç sıraları oluşturulması, rüzgar perdeleri tesis edilmesi, düzeç eğrili tarım yapılması,
- Toprak nemini koruma, bitki artıklı tarım ve koruyucu örtü bitkileri geliştirilmesi (Ebuçehil çalısı),
- Üst toprağın strüktürünü iyileştirmek için toprağa çoğunlukla organik madde kökenli olan toprak düzelticiler karıştırılması,
- Aşırı otlatma, nadas uygulaması, anız yakma vb. alışkanlıklardan vazgeçilmesi.

Taşlılık Sorunu

DAP Bölgesi'ndeki illerde ikinci sırada yer alan sorun ise taşlılık sorunudur. Taşlılık sorunu da su erozyon sorununda olduğu gibi daha çok işlemeli tarıma uygun olmayan arazilerde yer almaktadır. Türkiye genelinde işlemeli tarıma uygun arazilerdeki taşlılık sorununun yaklaşık % 36'sı işlemeli tarıma uygun olmayan arazilerdeki taşlılık sorununun ise yaklaşık % 23'ü DAP kapsamındaki illerde dir. Sorun süratle çözüme kavuşturulmalıdır.

Drenaj ve Tuzluluk-Sodiklik Sorunu

Drenaj, tuzluluk-sodiklik sorununun DAP kapsamındaki illerde, boyutu su erozyonu ve taşlılık sorununa göre daha düşük düzeydedir. Ancak drenaj, tuzluluk-sodiklik sorunu işlemeli tarıma uygun araziler üzerindedir. Türkiye genelinde işlemeli tarıma uygun arazilerdeki drenaj sorununun %12,1'i, tuzluluk-sodiklik sorununu ise % 13,5'i DAP kapsamındaki illerde yer almaktadır .

Tarım alanlarındaki yüzey ve yüzey altı drenaj yetersizliği toprak işlemeye olanak vermemekte, bitki köklerinin havalanmasını kısıtlamakta, toprağın ısınmasını geciktirmekte ve toprakta tuzlanmaya neden olarak bitki gelişimini ve üretimini sınırlandırmaktadır. DAP kapsamındaki illerde drenaj sorunu bulunan alanlardaki fazla suyun kaynağı sulama uygulamalarıdır. Dolayısıyla sulamaya açılmış ve açılacak olan alanlarda yatırımcı kuruluşlar tarafından gerekli olan yüzey veya yüzey altı drenaj sistemlerinin sulama projeleriyle birlikte uygulamaya konulması gerekmektedir. Çiftçiler sulama konusunda bilinçlendirilmeli, randımanı yüksek sulama yöntemlerinin uygulanmasını özendirici önlemler alınmalıdır.

Drenaj önlemleri alınmamış alanlarda oluşan tuzluluk-sodiklik sorununun çözümü için, drenaj sistemi tesis edildikten sonra, kimyasal ıslah maddesi uygulamalarıyla birlikte yıkama çalışmaları yapmak gerekmektedir.

Tarım Arazilerinin Amaç Dışı Kullanılması

Son yıllarda özellikle yerleşimin hızlı fakat plansız kentleşmeyle büyümesi, sanayileşmenin gelişmesi iyi nitelikli tarım arazilerinin yitirilmesine yol açmıştır. Bu oluşumların çevreye yaydıkları kirletici maddeler tarım topraklarının fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerini olumsuz yönde etkileyerek bitkisel üretimi kısıtlamaktadır. Özellikle sanayi ve yerleşim yeri seçiminde çok dikkatli davranılması gerekir. Bu nedenle işlemeli tarıma uygunluğu daha önceden bilinen araziler üzerine sanayi yatırımları yapılmamalı ve bu alanların yerleşime açılmaları kesinlikle yasaklanmalıdır. Bu alanlara sanayinin girmesini engellemek için devlet tarafından sanayi bölgelerinin belirlenmesi ve sanayi yatırımlarını özendirmek amacıyla alt yapı tesislerinin kurularak sanayiciye yardımcı olunması gerekir. Sanayide olduğu gibi kentsel alanların da kesin sınırlarıyla belirlenmesi ve

yerleşim alanlarının tarım alanlarına kayması önlenmelidir. Bu amaçla alt yapısı devlet tarafından yapılan yerleşim alanları oluşturulmalı, düşük faizli konut kredileriyle kentlerin bu yörelere doğru kayması önlenmelidir (DPT.2000a, Yağanoğlu, A.V.ve Kocaman,B.2005).

Tarımsal Yapı Bozuklukları

Tarımsal yapıya ilişkin sorunların başında tarım işletmelerinde toprak yetersizliği, parsellerin dağınık, küçük ve şekillerinin düzensiz oluşu gelmektedir. Türkiye' de tarım işletmelerinin karlı üretim yapabilmesi için işletme başına düşen arazi yeterli değildir. Özellikle DAP kapsamındaki illerde tarım işletmelerindeki arazi yetersizliği, parsellerin dağınık ve düzensiz olmasının çok daha belirgin olmasından dolayı buralarda küçük aile- işletmeciliği sistemi doğmuştur. Bu durum tarımda üretimin, verimin ve kalkınmanın önünde bir engel olarak görülmektedir. Sorunun çözümü için Türkiye'de 1961'den beri uygulanmakta olan arazi toplulaştırması projelerine hız verilmesi gerekmektedir. Bu amaçla toplulaştırma uygulamaları için eleman yetiştirilmesi, yeterli kaynak ayrılması, sulama projeleri ile birlikte toplulaştırma projelerinin de ele alınması uygun olacaktır.

Su Kaynaklarına İlişkin Sorunlar

DAP kapsamındaki illerin, yüzeysel su kaynakları açısından, mevcut su varlığının önemli bir kısmını akarsular oluşturmaktadır. Topoğrafik yapı nedeniyle, akarsuların akış güzergâhlarında bazı kesimlerde, akış çok fazla olmakta ve su miktarı da yıl içerisinde değişkenlik göstermektedir. Akarsuların rejimlerinin düzenlenip daha verimli ve güvenli bir şekilde kullanılması için büyük ve küçük çaplı baraj ve göletlerin inşası gerekmektedir. Akarsular üzerine yeterli sayıda baraj ve göletin yapımıyla; içme ve sulama suyunun sağlanması, elektrik enerjisi üretimi, taşkın kontrolü, erozyon önlenmesi, su ürünlerinin yetiştirilmesi, akarsu taşımacılığı ve rekreasyon alanlarının oluşturulması sağlanmış olur. Ayrıca akarsu havzalarında erozyon önleme önlemlerinin (ağaçlandırma) akan su yatağının temizleme ve düzenleme çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

4.4 DAP ve Bölgede Uygulanan Diğer Projelerin Tarıma Etkileri

Doğu Anadolu Bölgesinde iç ve dış kaynaklı yürütülen Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi, Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi, Doğu Anadolu Çayır-Mer'a Projesi, Ormancılık Projesi, Doğu Anadolu Su Havzası Rehabilitasyon Projesi, Doğu Anadolu Kırsal Kalkınma Projesi, Tarımsal Araştırma Projesi ve Hayvancılığı Kalkındırma Projelerinden bölgede yürütülecek yeni proje ve programlarda değerlendirilmeye alınması gereken önemli deneyimler mevcuttur. Bunlar;

1. Projeye bölgesel halkın katılımı sağlanmalı, hükümet ve yerel halk birlikte çalışmalı veya en azından yaptıkları ve yapacakları faaliyetler hakkında karşılıklı iletişim kurulmalıdır.
2. Bölgede proje yerine programlar geliştirilmeli, programlar formüle edilmeden önce alan çalışmaları ve araştırmaları yapılmalıdır.
3. Sağlık ve beslenme sorunları ile kadın ve gençlerin eğitimi programlarda daima yer almalıdır.
4. Pazarlama sorunu göz önünde tutulmalıdır.
5. Sürdürülebilirliğin Gerçekleştirilebilmesi için, çiftçilerin organizasyonu sağlanmalıdır.

Özellikle 1982-1989 yılları arasında yürütülen, Erzurum Kırsal Kalkınma Projesinin sonuçları;

- Kırsal Kalkınma programlarının iyi bir organizasyon ve yönetime gereksinim duyduğunu,
- Projede görev alacak her bir kurum veya kuruluşun görev sorumluluklarının iyi tanımlanması ve hiyerarşik sorumlulukların belirlenmesi gerektiğini,
- Hedef projelerin amaçlarının gerçeği yakın olmasını,
- Üretimi hedefleyen projelerde, pazarlama bileşeninin göz ardı edilmemesini,

- Proje hazırlanırken yerel deneyimcilerden yararlanılmasını ve
- Proje hayatiyete geçirilmeden önce teknik personelin mutlaka eğitilmesini göstermiştir.

Bu projeden çıkarılan proje-program idaresi açısından dikkate değer dört sonuç bulunmaktadır : (1)- Proje çalışmalarının planlanmasında ve tasarımında hedef kitleden katılımın olmaması çiftçiler tarafından benimsenme oranını düşürmüştür. (2)- Kompleks proje tasarımı ciddi koordinasyon problemlerine yol açmıştır. (3)- Proje idaresinde ve karar aşamasında yetkinin bölgede uygulayıcı kuruluşlara verilmesi ve (4)- Para akışını düzenleyen yönetmelikler ve mevcut hantal kurallar para transferinde ciddi gecikmelere yol açmış ve projenin uygulanmasını zorlaştırmıştır (UNDP,2000).

Bölgede uygulanan bu projelerin kuşkusuz bölge tarımına etkileri olmuştur, ancak uygulanan tarımsal politikalar bu etkileri geri götürmeyi başarmıştır.

4.5 Senaryolar

Ekonomik ve coğrafi özellikler dikkate alınarak üç alt bölgeye ayrılan DAP Bölgesinin her bir alt bölgesi için üç farklı senaryo üretilmiştir. Bu senaryolarda; kent kır ayrımı, kısa, orta ve uzun dönemde her alt bölgenin gelişme potansiyeli, ülkenin geçmişteki büyüme performansı ve gelecekteki olası büyüme hızı göz önüne alınmış ve ülke ortalamasına göre her alt bölge için kişi başına düşen gelir hedefleri belirlenerek, bu hedeflere ulaşmak için gerekli büyüme hızları, sektörel istihdam düzeyleri ve yatırımlar irdelenmiştir (DPT,2000 a).

Her alt bölge için, o alt bölgenin potansiyeline göre geliştirilen üç ayrı senaryodan en mütevazı olanı A1 Senaryosu'dur. Bu senaryodaki öngörülere göre, DAP Bölgesi 2001-2005 arası yılda ortalama % 5,3, 2006-2010 arası % 6,6 ve 2011-2020 arası % 6,9 büyüyecek ve bölgede kişi başına gelir 2005'te ülke ortalamasının % 46'sına, 2010'da % 49,3'üne, 2020'de % 57,7'sine ulaşacaktır. Senaryolar içinde en iddialı olan A3 Senaryosu'nda ise, belirtilen tarihlerde kişi başına gelir daha yüksek oranlara yükselecektir. Gelir hedeflerinin ve Türkiye geneline görece iyileşmelerin gerçekleştirilmesi için her alt bölgenin oldukça yüksek hızlarda büyümesi gerekecektir. Bölge geneli için 2001-2020 arasındaki A1 Senaryosu ortalama büyüme hızı, ülkenin 1987-1997 arasındaki ortalama büyüme hızından yaklaşık % 60 daha fazladır.

A1 Senaryosunda, tüm bölgede tarımsal istihdam 2001-2020 Dönemi'nde 385 bin azalırken, sanayide 303 bin, hizmetlerde 618 bin artması öngörülmüştür. Net istihdam artışı 536 bindir. Bu dönem içerisinde tarımda istihdam ediliyor görünüp de yılda birkaç ay çalışan ve gerçekte eksik istihdam edilen nüfus, tarımdan sanayiye ve hizmetlere kayacaktır. Yukarıdaki rakamların sergilediği dönüşümü gerçekleştirmek için bölgede önemli miktarda yatırım yapılması gerekecektir. 2001-2020 döneminde gereken toplam yatırım A1 Senaryosu'nda 80,3 milyar Dolar, A2 Senaryosu'nda 94,1 milyar Dolar, A3 Senaryosu'nda ise 106,9 milyar Dolardır. Her üç senaryoda da başlangıç döneminde tarım ve sanayi, toplam yatırımdan birbirine yakın pay alırken, 2006-2010 döneminde, sanayinin payı artmakta, son dönemde (2011-2020) ise sanayinin payı, A2 ve A3 Senaryolarında, tarımın payının 2,5-3 misline ulaşmaktadır. Her üç senaryoda da en büyük pay hizmetler kesimindedir.

Her bir senaryonun gerçekleştirilmesi için kamunun önemli ölçüde yatırım yapması gerekecektir. 2001-2020 döneminde gereken toplam kamu yatırımı; A1 Senaryosu'nda 15,9 milyar dolar, A2 Senaryosu'nda 18,4 milyar dolar, A3 Senaryosu'nda 20,4 milyar dolardır. Bu rakamlar, gereken toplam yatırımların % 80'nin özel sektöre karşılanması hedeflenmiştir.

DAP'de aşağıdaki hususların öncelikle yerine getirilmesi öngörülmüştür.

- Gelişme sürecinin ilk aşamalarınsa, kaynakların öncelikle bölgenin görece üstünlüklerine sahip sektör ve mekanlara yönlendirilmelidir.
- Bölgedeki mevcut üretim ve hizmet kapasitelerinin daha etkin kullanımını sağlayacak düzenlemelere öncelik verilmelidir.
- Özel sektörün bölge kalkınmasında görev almasının teşvik edilmesi gerekir.

- Sosyal alt yapının geliştirilmelidir.
- Katılım güçlendirilmelidir.
- Ulusal düzeyde örgütlenmiş sivil toplum örgütlerinin katılımı sağlanmalıdır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Doğu Anadolu Bölgesi, bugün birçok sosyo-ekonomik göstergeler itibarıyla geri kalmış bir bölgedir. İllerin gelişmişlik düzeyi değişmekle birlikte, kişi başına düşen gelir, Türkiye ortalamasına göre oldukça düşüktür. 1990'ların ortalarında iller itibarıyla gelişmişlik sıralamasında son 16 ilin 12'si bu bölgededir. Bölgenin en gelişmiş illeri olan Elazığ, Malatya, Erzurum ve Erzincan bile, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında 33'üncü, 37'inci, 47'inci ve 57'inci sırada yer almaktadır. Bölge, uzun süredir, en azından son 30-40 yıldır, Türkiye'nin diğer bölgelerine göre daha geri durumdadır. Ülke 1987-1997 döneminde 1987 yılı fiyatlarıyla yılda % 4,1'lık bir hızla büyürken, bölgenin yıllık büyüme hızı ancak % 1,9 olabilmıştır (DPT,1996; DPT 2000 a).

Doğu Anadolu Bölgesi'nin diğer bölgelerle olan sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını azaltmak, mevcut verimlilik düzeyini geliştirerek ülke ekonomisine katkısını artırmak amacıyla, 27 Ağustos 1998 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı tarafından Doğu Anadolu Projesi (DAP) çalışması başlatılmıştır.

Bu proje Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Atatürk, Fırat, İnönü, Kafkas ve Yüzüncü Yıl Üniversitelerinin kendi aralarında oluşturdukları "Ortak Girişim" aracılığı ile yürütülmüş ve projeler Aralık 2000 sonunda tamamlanmıştır.

Doğu Anadolu Projesi Ana Planı kapsamında „Mevcut Durum ve Analizi Raporu“, „Strateji ve Yeniden Yapılanma Senaryoları“, „Doğu Anadolu Projesi Ana Planı“, „Ön Fizibilite ve Fizibilite Etütleri“ ve „Yönetici Özeti“ başlıklarını taşıyan raporlar hazırlanmıştır (Bingöl,F ve Varol,A ,2002).

Mevcut Durum ve Analizi raporunda bölgesel gelişme ana planına veri oluşturmak üzere bölgede hakim olan ekonomik ve sosyal göstergeler incelenmiştir. Türkiye ortalamaları ve uluslararası standartlar dikkate alınarak ihtiyaçlar belirlenmiş ve darboğazlar ile birlikte potansiyel gelişme alanları ortaya konmuştur.

Strateji ve Yeniden Yapılanma Senaryoları çalışmalarında mevcut durum ve analizlerinden elde edilen sonuçlar ülke ve dünyadaki sektörel gelişmeler dikkate alınarak bölgenin kalkınmasını sağlayacak strateji ve politikalar saptanmıştır. Oluşturulan alternatif senaryolar bu strateji ve politikalar çerçevesinde hazırlanmış ve beklenen gelişmeler ile değişik senaryolara göre beş ve on yıllık perspektiflere göre üç alternatif senaryo geliştirilmiştir.

Yapılan çalışma ve geliştirilen senaryolardan, Plan'a esas olacak senaryonun saptanmasında sonra temel stratejiler belirlenmiş ve tüm sektörleri kapsayan Bölgesel Gelişme Ana Planı ortaya konmuştur.

Raporlardan elde edilen veriler ışığında, illerden gelen tüm talepler ve illerin potansiyelleri de göz önünde bulundurularak her il için değişik alanlarda fizibilite çalışmaları yapılmıştır.

DAP Ana Planı için ekonomik, sosyal, çevresel ve mekansal olmak üzere dört ana hedef belirlenmiştir. Ekonomik hedef denildiğinde, fert başına düşen geliri artırmak, ön plana çıkmaktadır. Fert başına düşen geliri artırmak için, yeni iş sahalarının açılarak istihdamın artırılması düşünülmektedir. Sosyal hedeflerde ise, bölgeler arasında sosyo ekonomik farklılığın kaldırılması, fertlerin refah içerisinde yaşaması hedefi seçilir. Çevresel hedefler de ise bireylerin yaşadıkları ortamların düzenlenmesi, korunması ve sürdürülebilirliği önem kazanır. Sanayi ve hizmetlerin sunulduğu ortamlar ise, mekansal hedefler olarak yorumlanmaktadır.

Doğu Anadolu Projesi büyük bir zaman ve emek ürünü olarak hazırlanmasına karşılık uygulanmaya geçirilmediği için raflar arasında kalmıştır. Proje ile tarımda önemli kalkınma hedef ve senaryoları ortaya konmuş olmasına rağmen, bölge tarımı projenin saptamalarının daha gerilerine düşmüştür.

Doğu Anadolu Projesinde yer alan illerin ve yörelerinin kalkınmasını sağlamak ve en geri kalmış bölge imajını silmek ve ana planda belirtilen hedefleri yakalayabilmek için Doğu ve Anadolu Eylem Planı çerçevesinde DAP Ana Planına işlerlik kazandırmak zorunludur. Doğu Anadolu Projesi Ana Planı çerçevesinde 16 ilin her biri için ayrı yapılan dörder fizibilite etütleri tip projeler olup, iller arasında çapraz olarak uygulanabilir. Özel sektör dinamizminin bölgeye çekilmesi için bu fizibilite çalışmaları öncülük edebilir. 64 adet hazırlanan fizibilite raporlarının çoğu bölge tarımının kalkınmasını amaçlamaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesinde halkın büyük bir kesimi kırsal alanda yaşamaktadır. Kırsal kesimin % 70'i ise tarımla uğraşmaktadır. Bu oran bazı alanlarda % 80'nin üzerine çıkmaktadır. Bölgenin ekolojik şartları, hayvancılık, bitkisel üretim ve tarımsal ürünlerin değerlendirilmesine oldukça elverişlidir. Geleneksel tarımsal uygulamalar yerine seracılık, arıcılık, küçük kapasiteli tarımsal ürünler işleme tesislerinin kurulması, bölgenin tarımsal kalkınma hızına, dolayısıyla da sosyo ekonomik kalkınmasına yön verecektir. Diğer yandan bölgenin birçok kesimi turizm açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Gerek tarımsal ve doğal kaynaklar, gerekse turizm potansiyeli bakımından zengin olan Doğu Anadolu Bölgesi, düşük üretkenlik, düşük gelir seviyesi ve yüksek göç oranından fazlaca etkilenmektedir.

Bölgede, yöre halkının hayat standardını yükseltecek, işsizlikle ilgili sorunlarını çözecek, doğal çevreyi koruyacak ve sosyo-ekonomik kalkınmasını sağlayacak proje ve programlara ihtiyaç vardır. Bu tür programların başarıya ulaşması ile tarımsal ve insan kaynaklarında sürdürülebilirlik sağlanacak, yeni iş alanlarının açılmasıyla işsizlik azalacak ve üretimi artırıcı faaliyetler hız kazanacaktır. Bölgede göçün durdurulmasında gerçek yaklaşım bu olmalıdır.

Bölge istihdamının sektörel dağılımı itibariyle tarım ağırlıklı bir yapı sergilemektedir. Tarımsal istihdam en büyük dilime sahip olmakla beraber, kırsal nüfus başına tarımsal üretim değeri, ülke ortalamasının oldukça altındadır. Doğu Anadolu Bölgesi, tarımsal istihdamın en yoğun olduğu bölge konumunda olmasına rağmen, tarımsal verimliliğin en düşük olduğu bölgelerden biridir.

Bölgede en fazla etkilenen halk kitlesi, özellikle kırsal kesimde geçim kaynağı hayvancılık ve bitkisel üretim olan kitledir. Aile gelirinin düşük olması, kız çocuklarının eğitime katılım oranını düşürmekte ve bu çocuklar evde annelerine yardımcı olduğu gibi ekimden-hasata kadar bütün dönemlerde çiftlik faaliyetlerine iştirak etmektedirler.

Doğu Anadolu'da tarımın bölgesel kalkınması için özellikle arıcılık, su ürünleri, yem bitkileri yetiştiriciliği ve hayvancılık sektörünün geliştirilmesi gerekir.

Bölge halkının güvenini sağlamak açısından, bölgede kalıcı ve sürdürülebilir aktiviteleri hedefleyen projelere ihtiyaç vardır. Sürdürülebilirlik çerçevesi içerisinde bölgenin ekonomik kalkınması yanısıra, sosyal, kültürel ve çevresel gelişim değerleride birlikte ele alınmalıdır. Kırsal kalkınma ile ilgili bütün programlara yeni iş alanlarının yaratılması ve ek gelir getiren faaliyetlere yer verilmesi suretiyle yerel halkın katılımı mutlaka sağlanmalıdır.

Bu projeler, bir takım demonstrasyon ve pilot programlar ile yöre halkına tanıtılarak tüm bölgede yayılımı sağlanmalıdır. Özellikle, seçilmiş çiftçiler yoluyla bu katılımı teşvik edilmelidir.

Doğu Anadolu Bölgesinde daha önce yürütülmüş kırsal popülasyona yönelik projelerde alınan başarısız sonuçlar, yürütülecek yeni proje ve programların daha dikkatli seçilmesini zorunlu kılmaktadır. Bölge halkının güvenini sağlamak açısından, bölgede kalıcı ve sürdürülebilir aktiviteleri hedefleyen projelere ihtiyaç vardır. Sürdürülebilirlik çerçevesi içerisinde bölgenin ekonomik kalkınması yanısıra, sosyal, kültürel ve çevresel gelişim değerleride birlikte ele alınmalıdır. Kırsal kalkınma ile ilgili bütün programlara yeni iş alanlarının yaratılması ve ek gelir getiren faaliyetlere yer verilmesi suretiyle yerel halkın katılımı mutlaka sağlanmalıdır.

Doğu Anadolu Bölgesi 5 farklı üretim alanına ayrılarak her bir alanla ilgili geliştirme projeleri hazırlanmalıdır. Bu alanlar;

1. Hayvansal üretim için alanları (çayır ve mer'a alanlarının ıslahı, arıcılık)
2. Endüstri bitkileri yetiştirilen alanlar (şeker pancarı, ayçiçeği, patates vs., tohumculuk)

3. Hububat üretim alanları (buğday, arpa vs.),
4. Mikroklima alanları (sebzeçilik, seracılık ve meyve üretimi)
5. Orman alanları olarak sıralanabilir.

Ayrıca;

1. Su ürünleri ve özellikle alabalık üretimi yaygınlaştırılıp geliştirilebilir.
2. Orman bölgelerinde, orman ürünlerinin değerlendirilmesine yönelik programlar başlatılabilir.
3. Mantarcılık bölgede çok ideal bir tarımsal faaliyet olabilir.
4. Uygun yörelerde süt işleme, patates işleme, meyve işleme üniteleri kurulabilir.
5. Yöresel kadınların el ürünlerinin geliştirilmesi ve pazarlaması ile ilgili programlar hazırlanabilir.

KAYNAKÇA

- Bingöl, A. F. ve Varol, A. (2002). "Bölgesel Kalkınmada Doğu Anadolu Projesi (DAP Yaklaşımı)" Fırat University Journal of Social Science Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 313-324. Elazığ.
- DPT, (1996). "İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması", s:51-68. Ankara
- DPT, (2000a) "Devlet Planlama Teşkilatı Bölgesel Gelişme DAP Raporu" <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/dap.html> (3.11.2009). Ankara
- DPT, (2000b). "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001-2005" s.65-68. Ankara
- DPT. (2006). "Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007-2013". <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf> (4.11.2009) , s.46-47. Ankara.
- ERVAK, (1999). "Erzurum İli Kalkınma Raporu". Erzurum Kalkınma Vakfı Yayınları, Yayın No.9. s.1-49. Erzurum.
- Mortan, Kenan. (2008) "Doğu Anadolu Projesi (DAP)"<http://www.dunyagazetesi.com.tr/yazar.asp?authId=53&id=22784> (4.11.2009)
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı. (1995). "Tarımda Yeniden Yapılanma 1995-2005". s.1-71. Ankara.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı. (2006). "Türkiye'de Tarım". Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. s.1-247. Ankara.
- Tuna, Yusuf. (1993). "Tarımda Verimlilik Artışının Ekonomik Sonuçları: Türkiye İle İlgili Bir Değerlendirme". Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları:487. s.1-164. Ankara.
- UNDP, (2000). "TUR/ 98/002 Integrated Rural Development Programme for the Eastern Anatolia (LEAP), Project Document" . s.6. Ankara
- Varol, Asaf. (2008). "GAP, DAP, DOKAP ve KOP". <http://www.gunisigigazetesi.net/kategori.php?id=1038>(3.11.2009).
- Yağanoğlu, A.V., Hanay, A., Şahin, Ü. ve Anapalı, Ö. (1998). "Doğu Anadolu Bölgesi Toprak ve Su Kaynaklarının İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma". Doğu Anadolu Tarım Kongresi, 14-18 Eylül 1998, s.1392-1405. Erzurum.
- Yağanoğlu, A.V. ve Kocaman, B. (2005). "Tarım Topraklarının Yanlış Kullanımı ve Çölleşen Topraklarımız". GAP IV Tarım Kongresi Harran Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, s.1102-1109 . 21-23 Eylül 2005. Şanlıurfa.